

ȘCOLILE BISERICII - SCURTE CONSIDERAȚII ISTORICE

de Pr. prof. univ. dr. **Florin DOBREI**

Abstract: The orthodox theological education from Transylvania finds its origins in the first half of the nineteenth century, although, descending on the thread of time, fierce initiatives of this kind, preparing the future priests and teachers of the Church, three major Romanian historical provinces. On the other hand, the courses of the first elementary schools themselves were, at their beginnings, after a known expression of time, "in the porch of the churches". As the whole Church was the one who spurred the opening, first of all, of the first pedagogical schools and of the first secular higher education institutions: the Romanian Gymnasiums (in Transylvania and the western parts of the country, with a few decades ago outside the Carpathian arch).

Keywords: Transylvania, Romanian Schools, Confessional Education, Priests Training, Seminars and Faculties of Theology.

I. Preliminarii

Începuturile învățământului românesc sunt puse sub semnul satelor, al preoților și al călugărilor, pierzându-se astfel în negura vremurilor. Secole de-a rândul, tindele bisericilor sătești au constituit, mai ales în Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, leagănul școlilor ulterioare, întrucât clerici, singurii știutori de carte, s-au străduit să-i învețe pe păstoriții lor nu doar „tainele” rugăciunilor și ale cântărilor, ci și cele ale „scris-cetitului” și ale „socoatei”; în paralel, mănăstirile și schiturile de odinioară vor fi avut, cu siguranță, același rol¹. Modestele însemnări de pe filele îngălbenite de timp ale vechilor cărți de slujbă, notate de generații după generații de dascăli anonimi, fac și ele dovada existenței acelor „școli” incipiente².

¹ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, pp. 136-144; Cornel Stoica (coord.), *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 22; Ioachim Lazăr, „Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XXI-XXIV, 1988-1991, p. 209.

² Maria Basarab, „Însemnări vechi despre învățământul hunedorean”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an XXVI, 1995-1996, nr. 1, p. 557.

Preocupări – chiar „oficiale” – pentru instruirea credincioșilor au existat, așadar, încă din perioada medievală. Astfel, într-unul din „așezămintele” marelui sobor al protopopilor transilvăneni, întruniți la Bălgrad (Alba Iulia), în anul 1675, sub președinția Sfântului Ierarh Mărturisitor Sava Brancovici al Ardealului (1656-1680), se cerea: „Iară pintru să să mai întărească și pruncii, nefiindu ișculă [școală – din maghiarul „iskola” n.n] unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la beserică și popa, după ce va isprăvi slujba besericei, să facă știre, cumu să să strângă pruncii în beserică, să-i învețe cum iaste scris mai sus”³.

Această școală „din pragul bisericii”⁴, în cadrul căreia „catehiziția” se îmbina cu „dascălia” (și viceversa), a dăinuit până în perioada șaguniană. Nicolae Bembea, dascăl confesional la școala elementară comună din satele hunedorene Brănișca și Bicău (azi Rovina) la începutul secolului al XX-lea, descrie, pe baza relatărilor „bătrânilor”, modul desfășurării catehizației: „Preotul îi punea să zică, bărbați, femei și copii în cor, rugăciunile care le știau. Toată biserica murmură de glasurile lor. După ce le rosteau pe toate, preotul le spunea o rugăciune nouă, pe care încă nu o învățaseră, apoi le-o explica, dându-le seamă de cuprinsul ei. Credincioșii, cu mic cu mare, o ziceau după preot de atâtea ori până când o știau. Când credea că o știu cu toții, preotul întreba întâi pe cei bătrâni, apoi, la rândul lor, pe cei mai tineri și copiii. În urmă întreba pe femei, în acea ordine în care întreba pe bărbați și, dacă o știau cu toții, treceau la învățarea altei rugăciuni. Din aceste rugăciuni scotea preotul și le propovăduia dogmele credinței noastre ortodoxe”⁵.

Din nefericire, în vechime, însuși nivelul de pregătire al clericilor-dascăli ardeleni era unul extrem de redus; se cunoștea, în general, doar strictul necesar: scris și citit, cântările bisericesti, rânduielile tipiconale, o serie de rugăciuni și de învățături teologice. Aceste cunoștințe minimale erau transmise, de regulă, din tată în fiu. Alteori, pregătirea pentru primirea hirotoniei se făcea în modestele așezăminte mănăstirești din împrejurimi sau la centrele eparhiale. Până la introducerea definitivă a limbii române în cult, proces finalizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, slujbele și rânduielile bisericesti se învățau pe de rost, majoritatea clericilor necunoscând slavona⁶.

³ Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 82.

⁴ Ioachim Lazăr, Gheorghe Laurențiu Dobrei, Laura Magdalena Dobrei, *Monografia comunei Brănișca*, Deva, 2007, pp. 161-162.

⁵ Nicolae Bembea, *Monografia școlii elementare confesionale gr. or. române din Brănișca-Bicău*, Sibiu, 1912, p. 10.

⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. III, Iași, 2008, pp. 504-505.

În ceea ce privește învățământul teologic propriu-zis din spațiul intracarpatic, acesta își află începuturile abia în primele decenii ale secolului al XIX-lea, deși, coborând pe firul vremii, se constată inițiative similare și în perioada anterioară, venite din partea întâistătorilor bisericești. În Ardeal, spre exemplificare, în cadrul soborului bălgrădean din 14 septembrie 1700, convocat de mitropolitul Atanasie Anghel (1698-1701/1713), s-a luat hotărârea ca „diacii, carii vor vrea să se preoțască, înainte să meargă la protopopu să-și ceară carte și, cu carte de la adevărat duhovnic, și să știe «Psaltirea» de înțeles și glasurile și toate Tainele besericești și, până nu va fi la Mitropolie 40 de zile, până atunci vlădica să nu-l preoțască și popor să-i caute protopopul și să aibă a da protopopului o piele de vulpe”⁷.

După trei sferturi de secol, în completare, un alt set de norme obligatorii pentru tinerii candidați la Taina Hirotoniei era stabilit prin circulara episcopului ortodox Ghedeon Nichitici al Ardealului din 7 septembrie 1784: „Fiindcă mulți dieci, pentru primirea darului preoției, viind aici cu dreptăți și atestatumuri proaste și fac în zadar chieltuieală, neputându-se primi cu acele atestatumuri proaste, pentru aceea am ales aceasta renduieală, ca diecii, care vreau să se preoțască, unde va fi mare lipsă și nu va fi alt preot ca să slugească, întâi se poruncesce ca diacul să învețe să scie bine cetania, scrisorea, cântarea și rânduiala Bisericeii și Catachisul și, după aceea, să ia atestat de la sat înaintea Cinstitei Table, cu iscălitura și cu obicinuita pecete și cu a domnului posesorului, arătând câte famelii sau case sunt în sat neunite și cum că este biserică și precum este lipsă mare de preot și precum tot satul poftesce pre diacul să fie preot și precum este neunit și nu este iobagiu. Să aibă manumisie, adecă slobozenie de la domnu posesor, cu iscălitura, cu pecetea sa, precum [că] diacul neunit este slobod, căsătorit pe lege, cu niciun nume reu și învețat la toate cele mai sus s-au scris. Și aceasta încă se scrie: locul unde va să se preoțască diacul, cine au slujit mai nainte sau nimenea au slujit? sau din vecinătate au slujit cineva? sau au murit preotul? și precum este mare lipsă de preot. Cu acest feliu de dreptăți poate veni diacul la primirea darului preoției”⁸.

II. Învățământul confesional românesc intracarpatic

Factor determinant al dezvoltării unei culturi superioare românești, dar și mijloc de emancipare și de exprimare național-identitară, învățământul elementar (sau laic, cum este cunoscut acesta ca denumire) este indisolubil

⁷ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ed. a II-a (îngrij. de Ioan Chindriș), vol. I, București, 1995, p. 229.

⁸ Matei Voileanu, *Momente din viața bisericească a românilor ortodocși din Transilvania. 1780-1787*, Sibiu, 1902, p. 34.

legat, în Transilvania, de cel bisericesc, primind, ca atare, o vădită amprentă confesională, ecleziastică.

Cele dintâi școli românești propriu-zise ies la lumina istoriei în secolul al XVIII-lea; în spațiul hunedorean – ca exemplificare – sunt atestate școlile din Hunedoara (1725), Orăștie (1731), Deva (1766) și Dobra (1775)⁹. Cum numărul acestora era însă total insuficient, mulți dintre tineri se pregăteau în școlile celorlalte confesiuni ardelen. Practica era mai veche; amintim doar școala calvină din Orăștie, menționată în 1663, din care s-au dezvoltat ulterior Gimnaziul și Colegiul reformat din Aiud, în care învățau, în anul 1847, și 53 de tineri români¹⁰.

Urmând liniei trasate de abatele catolic Johann Ignaz Felbinger în 1774, prin care se preconiza transformarea învățământului într-un factor politic, menit să formeze cetățeni loiali statului¹¹, autoritățile au permis așadar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înființarea de unități școlare după model german. Prin legiurile „Ratio Educationes” (1777) și „Norma Regia” (1781) s-a dispus înființarea mai multor tipuri de școli: școli principale sau „normale” în localitățile mai însemnate, respectiv școli sătești sau „triviale” în celelalte localități. Ca manuale erau folosite vechile manuscrise și tipărituri bisericești, învățământul practicat fiind concentrat astfel, aproape în exclusivitate, pe religie; excepție făceau doar „școlile montanistice” din centrele miniere, unde, în cadrul programelor de învățământ, și-au făcut apariția și elemente didactice practico-aplicative¹².

În anii 1782-1784, medicul „oculist” ardelean Ioan Piuaru-Molnar a înaintat Curții vieneze mai multe memorii, prin care a cerut creșterea numărului de școli confesionale ortodoxe finanțate de către stat, din așa-numitul „Fond al școlilor naționale”, precum și numirea unui director „greco-răsăritean” în fruntea acestora. Ca atare, în 1786 s-a permis înființarea unui curs teologic-pedagogic la Sibiu, destinat pregătirii viitorilor dascăli confesionali și a preoților; cheltuielile de întreținere proveneau din „Cassa Provincială”, adică din taxa sidoxială dată de către credincioși. Până

⁹ Cornel Stoica, Mircea Valea, „Contribuții la cunoașterea dezvoltării învățământului în ținutul Hunedorei de-a lungul vremurilor”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, an V, 1968, pp. 471-474; N. Albu, *op. cit.*, pp. 80-81; Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 5.

¹⁰ N. Albu, *op. cit.*, pp. 42-43.

¹¹ Paul Brusnawski, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, 2005, pp. 25-27, 74-75.

¹² Iuliu Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII-lea*, Orăștie, 1896; C. Stoica (coord.), *op. cit.*, pp. 38-42; Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania (1774-1805)*, București, 1966, pp. 180-199; I. Lazăr, *Contribuții...*, pp. 207-232; P. Brusnawski, *op. cit.*, pp. 31-44, 56-63.

în 1790 s-a acceptat finanțarea de la stat a încă opt școli ortodoxe; alte numeroase unități de învățământ similare, puse sub directoratul cărturarului Dimitrie Eustatievici (1786-1796), nu beneficiau însă de acest sprijin¹³.

În următoarele decenii numărul școlilor ortodoxe ardeleni a crescut constant; la conducerea acestora s-au aflat cărturarii Radu Tempea V (1796-1808), Gheorghe Haines (1808-1813) și Moise Fulea (1814-1838). Au continuat și petițiile adresate Curții vieneze și Guberniului, de solicitare de sprijin financiar, dar care nu au mai primit niciun răspuns. Preocupat totuși de calificarea dascălilor, guvernatorul Gheorghe Bánffy II (1787-1822) a dispus, la 26 ianuarie 1809, ca atât învățătorii în funcțiune, cât și cei care se vor pregăti pe viitor, să se prezinte – pe propria cheltuială – la Sibiu, la directorul școlii normale din cartierul Iosefin, Simion Jinariu, pentru „auzirea cursului de normă”, deschis „din luna de după Duminica Tomii până la sâmbăta Rusaliilor”¹⁴.

Cel dintâi episcop român de după reactivarea diecezei neunite ardeleni, sebeșeanul Vasile Moga (1810-1845), în calitate de inspector suprem al școlilor ortodoxe, a emis la 17 septembrie 1816, o circulară, intitulată *Ordinăciune episcopască prin care se regulează trebile școlare și se îndatorează să se învețe în școală scrisoare cu litere latine*, în cuprinsul căreia se reiterau dispozițiile rezoluției imperiale din 10 mai, același an, referitoare la dezvoltarea învățământului confesional: „În tot satul unde este preot, să se înființeze și școală, iar dascăl să nu fie altul, ci cantorul bisericii, și să aibă o ferdelă de grâu de la omul cu prunci și să fie iertat de darea capului și scutit de tot felul de greutăți de obște și să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești. Unde sunt amestecați românii cu sașii, să aibă școala românească drepturi bănești din lada satului pe cât va avea și școala săsească. Unde nu se va putea cuprinde cantorul să învețe singur pe toți pruncii, feciori și fete, acolo să se puie un dascăl cu plata de 50 de zloți pe an sau o găleată de grâu de la toată gazda cu prunci. Eară cantor să nu fie altul care nu s-ar putea legitimăului prin directorul școalelor că a învățat norma”. Iar autoritățile ardeleni au întârziat aplicarea acestor măsuri¹⁵, astfel că, prin circulara din 23 februarie 1822, se cerea din nou ca „datoria de a învăța pruncii să fie a cantorului și fiecare gazdă ce are copii să fie datorii a-i da ferdela de grâu, iar cuvioasele obști să fie datoare a da lemne pentru încălzirea școalei, lumină și altele de lipsă, precum și casele cantorilor așa să le dereagă, cât întrânsele să se poată ținea școala”¹⁶.

¹³ P. Brusanowski, *op. cit.*, pp. 76-77.

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 38-39; P. Brusanowski, *op. cit.*, pp. 77-78.

¹⁵ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 185; P. Brusanowski, *op. cit.*, pp. 79-80.

¹⁶ N. Bembea, *op. cit.*, p. 5.

Deficiențele administrativ-școlare constituiau însă, pe mai departe, o realitate curentă, dovadă și faptul că nici decretul imperial din 2 august 1824, în cuprinsul căruia era dezbătută problema finanțării învățământului confesional, nu a avut prea multe rezultate practice. Mai mult, în anul 1837, dreptul de „superinspecție” al episcopului ortodox a fost transferat pe seama ierarhului romano-catolic de la Alba Iulia, iar printr-o nouă rezoluție imperială, din 14 mai 1840, sarcina întreținerii învățământului confesional a trecut exclusiv în sarcina obștilor parohiale; doar uniților, în virtutea apartenenței la o „religie receptă”, li s-au reconfirmat prevederile decretului anterior. Se recomanda, ca atare, înființarea de școli confesionale mixte. În pofida greutăților, numărul unităților de învățământ a crescut; în anul 1843, la nivelul întregii Transilvanii existau 282 de școli¹⁷.

Vremurile, așadar, se schimbau. În urma Revoluției de la 1848-1849, prin legea *Entwurf zur Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* din 16 septembrie 1849 s-a admis – în sfârșit – comunităților naționale dreptul de a-și înființa gimnaziile de patru clase (inferioare) și de opt clase (superioare), în limba maternă. De asemenea, pentru pregătirea învățătorilor se admitea crearea de școli pedagogice și de școli experimentale de aplicație¹⁸. Prin urmare, în doar câțiva ani s-a consemnat o dezvoltare fără precedent a rețelei școlare, rezultatele statisticilor întocmite acum, cu referire la numărul dascălilor și al edificiilor ridicate, fiind elocvente: 722 de școli în anul 1851, 981 în 1858, respectiv 1.483 în 1865¹⁹.

Învățământul românesc păstra însă același caracter confesional. Cu referire la Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, anul 1850 a marcat debutul amplelor realizări pe tărâm școlar ale marelui patriot și om de cultură Andrei Șaguna (1808-1873), vicar general, episcop și apoi mitropolit al românilor ortodocși ardeleni și bănățeni²⁰, socotit, pe bună dreptate, „cel mai mare binefăcător al românilor de sub fosta Coroană a Sfântului Ștefan”²¹. Iar meritele sale au fost indiscutabile²², „școala șaguniană” – așa

¹⁷ P. Brusanowski, *op. cit.*, pp. 80-81.

¹⁸ *** *Istoria învățământului din România. Compendiu*, București, 1971, pp. 120-121.

¹⁹ I. Lazăr, *Învățământul...*, p. 40.

²⁰ A se vedea, pe larg, monografiile: Nicolae Popea, *Archiepiscopul și Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, Sibiu, 1879 (reedit. București, 2002); Nicolae Dobrescu, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, București, 1909; Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911 (reedit. București, 1999); Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, București, 1995; Aurel Papari, Jipa Rotariu, Ileana Bulz, *Andrei Șaguna, contemporanul nostru*, Constanța, 2000; Mircea Păcurariu, *O viață dăruită Bisericii și Neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, 2012 etc.

²¹ Ioan Lupaș, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna, mitropolitul Ardealului*, București, 1926, p. 3.

cum a fost ea supranumită²³ – reprezentând un moment de referință în devenirea sistemului educațional din spațiul intracarpatic.

Astfel, în spiritul celui de-al treisprezecelea punct al *Petițiunii naționale* votate pe Câmpia Libertății de la Blaj în ziua de 4/16 mai 1848²⁴, ierarhul Andrei Șaguna dispunea deja o serie de măsuri concrete de organizare a învățământului confesional românesc. Pentru început, în ședința sinodului eparhial din 12 martie 1850, ierarhul a solicitat scoaterea școlilor confesionale ortodoxe de sub tutela episcopului romano-catolic de Alba și trecerea acestora sub jurisdicția diecezei sibiene; alte trei hotărâri vizau organizarea învățământului: „Până la altă rânduială, tot insul dintre protopopi să fie inspector de școale în districtul său și, din timp în timp, să raporteze Preasfinției Sale, iar Preasfinția Sa, Înalțului Minister de Cult; școala clericală a diecezei acesteia să se prefacă într-un Institut teologic-pedagogic; să se înzestreze întocmai după cum sunt întocmite alte seminariile și tot clericul să fie dator, înainte de ce s-ar preoți, a fi învățător după stările împrejur. Până la altă rânduială mai înaltă, Soborul acesta prescrie pentru școlile sătene următoarele cărți: *Catehismul* tipărit la Brașov, *Abecedarul* tipărit la Brașov, *Elementele Gramaticii române*, *Datorințele supușilor față de monarh*. Pentru mai buna înaintare a copiilor și întemeierea fricei de Dumnezeu în inimile lor și de aici izvorâtoarea religiozitate și moralitate, precum și pentru învățarea rânduielei bisericești, află Soborul acesta de lipsă ca copiii să învețe a ceti și din *Ceaslov*, *Psaltire* și *Apostol*, îndatorându-se învățătorii a tălmăci copiilor toate câte le vor socoti a fi de folos învățăceilor; apoi *Cântarea bisericească*, *Nahmenbuchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in den k. k. Statten* și *Deutsche Sprachlehre für Schuler der Normal – Haupt und Trivialschulen*”²⁵.

²² Antonie Plămădeală, „Momentul Andrei Șaguna în istoria și în cultura Transilvaniei - cu prilejul aniversării a 175 ani de la naștere”, în *Mitropolia Ardealului*, Sibiu, an XXIX, 1984, nr. 1-2, pp. 7-18.

²³ Petru Șpan, *Școala lui Șaguna*, Sibiu, 1911 (in extenso); Septimia Gherman, „Școala șaguniană, școală a poporului”, în *Revista Teologică*, Sibiu, an XXXVI, 1946, nr. 3-4, pp. 210-228.

²⁴ „Națiunea română cere înființarea școalelor române pe la toate satele și orașele, a gimnaziilor, a institutelor militare și tehnice și a seminariilor preotești, precum și a unei universități române, dotate din casa statului, în proporțiunea poporului contribuent, în dreptul deplin de a-și alege directorii și profesorii și de a sistematiza învățăturile după un plan școlastic și cu libertate de a învăța”. Cf. Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852, pp. 246-249, 294-298; Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, pp. 64-68.

²⁵ Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, pp. 18-19; Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, p. 86.

În continuarea aceluiași dispoziții, prin circulara emisă în ziua de 24 aprilie 1852, arhiepiscopul ardelean a rânduit ca „fiecare obște bisericească să-și facă școală. Cele sărace să nu se întovărășească cu vreo obște sau altă religie. Dascălii să fie de religia noastră. În toate școlile noastre populare sunt admise numai cărțile cele tipărite în tipografia arhidiecezană. Ca dascăli pot funcționa numai aceia cari au deja atestat despre hârnicia lor. Protopopii și administratorii protopopești să trimită toate rapoartele școlare direct episcopului sub președința și superinspecțiunea căruia se va perfecta treaba școlilor, căruia să i se aducă la cunoștință, fără întârziere, toate școlile noastre care s-ar afla sub inspecțiunea sau direcțiunea vreunui șef de altă religie”²⁶. Apoi, prin *Ordinăciunea arhierescă pentru rândul cel bun în școlile noastre populare* din 10 august 1854 se solicita ca protopopii și preoții să facă inspecții periodice pentru a cerceta pregătirea dascălilor, „sporul” copiilor la învățătură, calitatea cărților folosite în școală, respectarea metodologiei predării diferitelor discipline în școală și a organizării interne a învățământului, împărțit în trei clase, cu șase „despărțăminte”²⁷.

Acest principiu organizatoric șagunian, cu trei clase și șase „despărțăminte”, a rămas valabil până în anul 1919, cu deosebirea că, prin Legea „Eötvös” din 1868, „clasele” deveneau „despărțăminte”. Alte legiuiri școlare contemporane întocmite de marele ierarh au fost: *Instrucțiune pentru învățători despre didactica generală și specială la predarea cu școlarii a singuraticelor studii* (1862), *Instrucțiune pentru directorii școlilor populare și pentru directorii și inspectorii școlilor capitale, precum și pentru inspectorii distructuali de școală din Arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal* (1865), *Instrucțiune pentru învățătorii din școlile normale și capitale de religie ortodoxă răsăriteană sub inspecția supremă școlară a Bisericii Ortodoxe din Marele Principat al Ardealului* (1865) etc. La sinodul din 22-28 martie 1864, mitropolitul Andrei Șaguna a dispus ca toate școlile să treacă definitiv sub conducerea Bisericii²⁸.

În virtutea deciziei ministeriale din 9 februarie 1856, supravegherea bunului mers al învățământului confesional ortodox revenise, cu un deceniu înainte, unui inspector școlar, cu drept de control asupra școlilor de toate gradele și asupra manualelor întrebuițate; pentru o mai bună gestionare a sistemului didactic, se făcea apel la colaborarea cât mai apropiată dintre acesta și protopopi. Cel însărcinat cu această supraveghere a fost dr. Pavel Vasici. Atribuțiile sale erau prevăzute în broșura *Hotărâri despre îndatorirea de a cerceta școlile populare și despre împiedecarea și*

²⁶ I. Lupaș, *Mitropolitul...*, pp. 133-135; Gh. Tulbure, *op. cit.*, pp. 22-23.

²⁷ N. Albu, *op. cit.*, pp. 87-88.

²⁸ Gh. Tulbure, *op. cit.*, pp. 111, 115-118.

nepedepsirea lenevirei în privința aceasta, tradusă de Șaguna – din germană – în 1857. În plus, începând cu anul următor, a fost introdusă o nouă categorie de inspectori școlari, anume cei locali; aceștia făceau parte dintre laici și erau aleși de către fiecare parohie, între atribuțiile lor intrând apărarea intereselor părinților, îmbunătățirea frecvenței școlare, înlăturarea piedicilor și a neajunsurilor de tot felul etc.²⁹

În ceea ce privește persoana dascălului, atât Guvernul, cât și Consistoriul arhidiecezan au încercat să reglementeze, în amănunt, chestiunile legate de pregătirea și de perfecționarea învățătorilor români. Dându-și seama că pentru promovarea culturii poporului român este nevoie atât de preoți luminați, cât și de dascăli bine pregătiți, în anul 1846, pe atunci vicarul Andrei Șaguna a ridicat „cursul clerical” de șase luni de la Sibiu la un an; din acesta s-a dezvoltat ulterior, în 1850, Institutul teologic-pedagogic. În anul 1853 s-a creat o „secțiune pedagogică” separată, cu un an de studiu și absolvenți de patru clase gimnaziale; între 1862 și 1879 cursurile au fost ridicate la doi ani³⁰.

Pentru a veni în ajutorul aceleiași dascălimi românești, mitropolitul Andrei Șaguna, prin circulara intitulată *Normativul conferințelor învățătoarești*, din anul 1863, a dispus și faptul ca, în fiecare vară, sub conducerea unor consilieri speciali, delegați de Mitropolie, învățătorii să se adune și să dezbată, în cadrul unor conferințe, toate problemele legate de bunul mers al învățământului. Între anii 1863 și 1874, conferințele au avut un caracter restrâns, reunindu-i doar pe dascălii dintr-un protopopiat; ulterior, anume în perioada 1875-1878, sub numele de „cursuri suplitoare”, s-au întrunit în cele trei centre bisericești principale ale vremii: Sibiu, Arad și Caransebeș³¹.

De asemenea, un rol important în perfecționarea profesională a dascălilor l-au avut publicațiile pedagogice; enumerăm câteva dintre acestea: „Amicul Școalei” (Sibiu, 1860), „Organul pedagogic pentru educație și instrucție” (Sibiu, 1863); „Lumina” (Arad, 1872); „Foaia scolastică” (Blaj, 1873); „Școala românească. Foaie pedagogică și didactică pentru interesul institutelor de cultură și ale organelor acestora” (Sibiu, 1875); „Foișoara «Telegrafului Român»” (Sibiu, 1876); „Biserica și Școala” (Arad, 1877); „Minte și inimă” (Arad, 1877); „Foaia scolastică” (Blaj, 1883); „Foaia bisericească și scolastică” (Blaj, 1887); „Foaia pedagogică” (Sibiu, 1897); „Foaia scolastică” (Blaj, 1899); „Școala română” (Sibiu, 1899); „Pedagogia

²⁹ *Ibidem*, pp. 99-101.

³⁰ I. Lazăr, *op. cit.*, pp. 237-249.

³¹ N. Popea, *op. cit.*, p. 318; Enea Hodoș, *Cercetări cu privire la trecutul școlilor confesionale ortodoxe românești din Ardeal*, Sibiu, 1944, pp. 147-157; Gh. Tulbure, *op. cit.*, pp. 113-114.

nouă” (Sibiu, 1900); „Reuniunea învățătorilor români” (Arad, 1904); „Vatra școlară” (Sibiu, 1907) etc.³²

În calitate de autori, atât mitropolitul Andrei Șaguna, cât și colaboratorii săi s-au străduit apoi să ridice la cel mai înalt nivel și standardul manualelor folosite de către „învățăcei”: *Abecedar românesc* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Istoria biblică pentru școlari* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Gramatica română* de Sava Popovici-Barcianu (1852), *Carte de conversațiune și Vocabulariu german și român* de Sava Popovici-Barcianu (1853), *Aritmetica cu cifre* de Visarion Roman (1855), *Abecedar nemțesc pentru școalele române* de Sava Popovici-Barcianu (1857), *Învățătorul și poporul* de Atanasie Marienescu (1859), *Istoria Austriei* de Visarion Roman (1859), *Istoria bisericească* (2 tomuri) de Andrei Șaguna (1860), *Manuducere la Abecedar* de Zaharia Boiu (1862), *Computul de școala poporală* de Ioan Popescu (1864), *Stenografia română* de Dimitrie Răcuciu (1864), *Cartea de citire* de Zaharia Boiu (1865), *Gramatica română* de Nicolae Mihălțeanu (1865), *Cunoștințe practice despre cultivarea grădinii școlare* de Pavel Vasici (1867) etc.³³

Toate aceste măsuri s-au reflectat, în mod pozitiv, nu doar în direcția creșterea calității actului didactic, ci și în cea a sporirii continue a numărului de școli confesionale; potrivit rapoartelor protopopiatelor subordonate, la acea dată, „Archidiecesei Greco-Reseritene a Ardealului”, în perioada 1850-1865 s-au ridicat 339 de școli ortodoxe, care, adunate la totalul celor deja existente la venirea lui Șaguna în 1846, însumau 691 de unități de învățământ, cu 33.229 de școlari³⁴; la moartea mitropolitului, cifra acestora depășea 800³⁵.

Printr-o serie de măsuri legislative cu caracter discriminatoriu – amintim doar câteva: „Legea învățământului” din 1868 (obligativitatea predării limbii maghiare ca obiect de studiu în școlile elementare, secundare și normale ale naționalităților, puse acum sub controlul strict al statului), legiuirile „Trefort” din anii 1879 (introducerea limbii maghiare în școlile pedagogice și în cele secundare românești), 1883 (studiul obligatoriu al limbii maghiare în gimnaziile românești și interzicerea subvențiilor acordate de către statul român) și 1891 (impunerea limbii maghiare în grădinițe),

³² Vasile Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania. 1860-1918*, București, 1966, pp. 74-251.

³³ N. Popea, *op. cit.*, pp. 322-327; Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 133; Elena Macavei, „Creatori de manuale în școala generației mitropolitului Andrei Șaguna”, în vol. *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania* (coord. Mircea Păcurariu), Sibiu, 2008, pp. 258-279.

³⁴ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 20.

³⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, III, p. 95.

legiuirile „Appony” din anii 1907 (impunerea unei „dări culturale”) și 1917 (crearea așa-numitei „zone culturale”) etc. – începând cu anul 1867, în nou-înființatul stat dualist austro-ungar, autoritățile maghiare le-au interzis românilor – inclusiv pe linie didactică – toate libertățile și drepturile cu greu obținute în deceniile anterioare³⁶. Cu toate acestea, anume în pofida contextului istoric-politic total inoportun dezvoltării învățământului românesc și – prin intermediul acestuia – a cultivării sentimentului național, școala confesională ortodoxă „post-șaguniană” a cunoscut o dinamică ascendentă; iar meritele aparțin, în bună parte, arhipăstorilor Miron Romanul, Ioan Mețianu, Nicolae Popea, Miron Cristea etc.³⁷

III. Scurte considerații privitoare la învățământul teologico-pedagogic din Ardeal și Banat în secolele XIX-XX

În spațiul intracarpatic, cele dintâi forme de învățământ teologic românesc le-au constituit „cursurile de preoție” de la **Timișoara (1790-1794)**, **Sibiu (1811-1850)** și **Vârșeț (1814-1818)**, destinate pregătirii viitorilor slujitori ai sfintelor altare. Anterior, aceștia urmaseră cursurile unor „școli de normă”, funcționând, în prealabil, ca dascăli confesionali; este vorba de „preparandiile” de la **Timișoara (1779)**, **Sibiu (1786)** și **Arad (1812)**³⁸. La scurt timp au apărut însă și școlile teologice propriu-zise, atât în Ardeal, cât și în vestul țării; le vom aminti pe rând.

La **Sibiu**, din acel curs teologic inițial de doar șase luni, coordonat de dascălul Simion Jinariu și desfășurat în anexele bisericii „din groapă”, s-a dezvoltat, în 1850, Institutul teologic-pedagogic, cu durata cursurilor de un an (ridicat la trei ani de studii din 1861); încă din 1853 se înființase o secție pedagogică distinctă, pregătind viitorii dascăli confesionali din școlile șaguniene. Clădirea în care se desfășoară până astăzi cursurile s-a construit în anii 1913-1914; Institutul diecezan era dotat cu un internat corespunzător, cu o bibliotecă valoroasă și – din deceniile interbelice – cu o indispensabilă

³⁶ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974 (in extenso); Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, pp. 31-44, 134-178; Anton Drăgoescu (coord.), *Istoria României. Transilvania II. 1867-1947*, Cluj-Napoca, 1999, pp. 67-86, 101-150; Dan Berindei (coord.), *Istoria românilor VII/1. Constituirea României moderne. 1821-1878*, București, 2003, pp. 709-741 etc.

³⁷ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, passim; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, III, passim; Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserica și societate*, Cluj-Napoca, 2013, passim.

³⁸ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1978, passim; I. Lazăr, *op. cit.*, pp. 237-249; Anton Ilica, *Istoricul Preparandiei din Arad*, Cluj-Napoca, 2012 etc.

capelă. „Societatea de lectură” a studenților sibieni, înființată în 1868, edita foaia teologică „Musa” (1871)³⁹.

La **Arad**, din cursul inițial de preoție înființat în anul 1822, având doi ani de studii (din 1825, trei ani de studii), s-a dezvoltat, în 1876, prin contopirea cu vechea „preparandie” din localitate, Institutul teologico-pedagogic; cursurile se desfășurau într-o clădire corespunzătoare, finalizată în anul 1886. „Societatea de lectură” a studenților, înființată în 1867, edita foaia teologică „Speranța” (1869)⁴⁰.

O școală teologică similară a funcționat, din același an, 1822, și la **Vârșet** (azi în Serbia); pentru cele două etnii conlocuitoare majoritare, românii și sârbii, s-au detașat, la scurt timp, două secții distincte; cea românească a fost mutată în toamna anului 1865, din inițiativa episcopului Ioan Popasu, la **Caransebeș**. La fel ca și în cazul celorlalte instituții de învățământ teologic amintite, și aici a luat ființă, în 1874, un Institut teologico-pedagogic cu doi ani de studii, ridicat, în 1896, la trei ani; acesta a funcționat, din 1891, într-un local nou. „Societatea de lectură” a studenților caransebeșeni, înființată în anul 1868, a editat, la rândul-i, foaia teologică „Progresul” (1868)⁴¹.

Anterioară ca timp al înființării, școala teologică unită de la **Blaj** și-a deschis porțile încă din anul 1754, funcționând în incinta mănăstirii „Sfânta Treime”; cei dintâi conducători ai acesteia au fost teologii Silvestru Caliani și Atanasie Rednic (viitor episcop), cu studii la Roma. La scurt timp, anume în anul 1760, a luat ființă și un al doilea seminar, la mănăstirea „Buna Vestire” din Blaj; din pricina greutăților financiare și a austerității mediului didactic, în anul 1781 cele două s-au contopit. Dintre profesori îi amintim pe Timotei Cipariu, Alexandru Grama, Victor Szmigelschi, Isidor Marcu, Gavril Pop etc. Alte seminarii greco-catolice au funcționat la **Gherla** (1859) și **Lugoj** (1913)⁴².

³⁹ Eusebie R. Roșca, *Monografia Institutului teologic-pedagogic „Andreian” al Arhidiecezei gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, 1911; Mircea Păcurariu, *230 de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-2016*, Sibiu, 2016; Nicolae Chifăr, Ioan Ovidiu Abrudan (coord.), *Vocație și dăinuire. Învățământ teologic ortodox la Sibiu. 230 de ani de istorie „în chipuri și icoane”*, Sibiu, 2016 etc.

⁴⁰ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922; Pavel Vesa, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, 2013 etc.

⁴¹ Ionel Popescu, Petru Călin, *Școala teologică din Caransebeș de-a lungul vremii*, Reșița-Caransebeș, 1998; Vasile Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1865-1927). Contribuții istorice*, Caransebeș, 2005; Sorin Cosma, „Aspecte ale continuității învățământului teologic în Caransebeș”, în *Altarul Banatului*, Timișoara, an XXII (LXI), 2011, nr. 4-6, pp. 89-126 etc.

⁴² Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului, 1754-1948*, București, 1994; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Târgu Lăpuș, 2006 etc.

În perioada interbelică, în Ardeal și în vestul țării, vechile Institute teologice-pedagogice de la **Sibiu**, **Arad** și **Caransebeș** au fost ridicate, rând pe rând, la rang de Academii teologice, cu patru ani de studii; li s-au adăugat, în această perioadă, Academii teologice de la **Oradea** (înființată în 1923, mutată între anii 1940 și 1948 la Timișoara) și **Cluj-Napoca** (înființată în anul 1924). La **Sibiu** a funcționat, sporadic, și un Seminar teologic, destinat pregătirii viitorilor preoți din parohiile rurale. De asemenea, în fiecare eparhie ființa și câte o școală de cântăreți bisericești. După 1948, în urma promulgării *Legii pentru regimul general al Cultelor*, au mai rămas în țară doar șase Seminarii teologice (București, Craiova, Buzău, Mănăstirea Neamț, Cluj-Napoca și Caransebeș) și trei Institute teologice de grad universitar (București, Sibiu și Cluj-Napoca; cel din urmă s-a desființat în 1952), întreținute exclusiv de către Biserică; excluse din sistemul de învățământ de stat, toate se aflau sub supravegherea perpetuă a organelor de Securitate. În ceea ce privește cele două institute teologice, acestea erau conduse de un rector și aveau dreptul de a acorda diplome de licență și de doctorat (cel din Sibiu abia din 1984). Seminariile monahale de la mănăstirile Agapia și Hurezi, înființate în anul 1949, s-au închis după doar un deceniu, în urma aplicării fatidicului decret antimonahal nr. 410 din 1959⁴³.

După 1989 și-au redeschis porțile toate unitățile de învățământ teologic ortodoxe de altădată; în plus, au apărut și alte instituții teologice de grad liceal și universitar noi, răspândite în toate provinciile românești (Timișoara, Pitești, Târgoviște, Baia Mare, Alba Iulia etc.). În prezent, există 36 de unități de învățământ teologic preuniversitar (Seminarii teologice și clase cu profil teologic-filologic din cadrul unor Licee), respectiv 15 unități de învățământ teologic superior (Facultăți de Teologie, Departamente de Teologie, respectiv Programe de studii teologice)⁴⁴.

În ceea ce privește *învățământul pedagogic românesc*, primele cursuri ortodoxe de profil au fost cele de la **Timișoara (1779)** și **Sibiu (1786)**; rând pe rând, s-au deschis și cele unite de la **Blaj (1784)**, **Năsăud (1837)** și **Hațeg (1854)**. Școlile pedagogice propriu-zise apar abia în secolul

⁴³ Ștefan Lupșa, *Istoria Academiei teologice ortodoxe române din Oradea. 1920-1943*, Beiuș, 1944; Alexandru Moraru, *Învățământul teologic universitar ortodox din Cluj (1924-1952)*, Cluj-Napoca, 1996; Mihai Săsăujan, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, 2004; Vasile Petrica, *Academia teologică ortodoxă română (1927-1948)*, Timișoara, 2014; Pavel Marcu, *Istoricul Seminarului teologic ortodox liceal „Episcop Ioan Popasu” Caransebeș (1955-2008)*, Cluj-Napoca, 2016 etc.

⁴⁴ <http://patriarhia.ro/lista-unitatilor-de-invaamant-teologic-preuniversitar-542.html>; <http://patriarhia.ro/lista-unitatilor-de-invaamant-teologic-universitar-541.html> (accesate la 10.07.2018).

al XIX-lea; este vorba de școlile ortodoxe de „normă” de la **Arad (1812)**, **Sibiu (1853)** și **Caransebeș (1874)**, respectiv de cele unite de la **Oradea (1847)**, **Blaj (1865)** și **Gherla (1869)**. La acestea se adaugă școlile de fete de la **Blaj, Arad și Beiuș**, școala de țesătorie pentru fete de la **Corbu**, respectiv școala de meserii și negustorie de la **Blaj**⁴⁵.

V. Profesori din învățământul teologic universitar românesc (secolele XIX-XX)

În intenția unei cât mai bune sistematizări, în rândurile de mai jos vor fi enumerate principalele discipline care s-au regăsit de-a lungul vremii în programele de învățământ teologic superior (ulterior academic sau universitar), dimpreună cu înșiruirea numelor dascălilor – orându-iți, deopotrivă, cronologic și pe centre teologice – care le-au predat:

Vechiul Testament: Aurel Crăciunescu, Nicolae Neaga, Dumitru Abrudan (*Sibiu*), Gheorghe Popovici (*Arad*), Mircea Chialda (*Caransebeș*) etc.

Noul Testament: Nicolae Colan, Grigorie Marcu, Vasile Mihoc (*Sibiu*), Liviu Munteanu (*Cluj-Napoca*), Andrei Magieru (*Oradea*), Iustin Suciuc, Petru Deheleanu (*Arad*), Iuliu Iosif Olariu, Dimitrie Cioloca (*Caransebeș*) etc.

Istoria Bisericească Universală: Ilie Beleuță, Milan Șesan, Aurel Jivi (*Sibiu*), Gheorghe Stănescu (*Cluj-Napoca*) etc.

Istoria Bisericii Ortodoxe Române: Ioan Crișan, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Sofron Vlad, Mircea Păcurariu (*Sibiu*), Ștefan Lupșa (*Oradea*), Vasile Mangra, Gheorghe Ciuhandu, Teodor Botiș, Gheorghe Lițiu (*Arad*), Ilie Minea, Gheorghe Cotoșman (*Caransebeș*) etc.

Bizantinologie: Teodor Bodogae (*Sibiu*), Vasile V. Muntean (*Timișoara – Caransebeș*).

Patrologie: Constantin Voicu (*Sibiu*) etc.

Dogmatică: Nicolae Bălan, Nicolae Popovici, Ioan Ică (*Sibiu*), Isidor Todoran (*Cluj-Napoca*), Vasile Lăzărescu, Ioan Petreună (*Oradea*), Ilarion V. Felea (*Arad*), Vasile Loichița, Zeno Munteanu (*Caransebeș*) etc.

Istoria religiilor: Ioan Glăjar (*Sibiu*) etc.

Morală: Nicolae Mladin, Ioan Zăgrean, Ilie Moldovan (*Sibiu*), Ioan Pașca (*Cluj-Napoca*), Gheorghe Dragomir (*Caransebeș*), Sorin Cosma (*Timișoara – Caransebeș*) etc.

Îndrumări Misionare: Corneliu Sârbu (*Sibiu*) etc.

⁴⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, III, passim.

Pedagogie: Daniil Popovici-Barcianu, Petru Șpan, Pavel Roșca, Nicolae Terchilă (*Sibiu*), Roman Ciorogariu (*Arad*), Ștefan Velovan (*Caransebeș*) etc.

Drept canonic: Iorgu Ivan, Ioan Floca (*Sibiu*), Lazăr Iacob (*Oradea*), Nicolae Popovici (*Arad*) etc.

Liturgică: Spiridon Cândea, Alexandru Moisiu, Laurențiu Streza (*Sibiu*), Nicolae Balca (*Cluj-Napoca*), Romul Nestor (*Arad*) etc.

Catehetică - Omiletică: Dumitru Belu, Dumitru Călugăr, Sebastian Șebu (*Sibiu*), Andrei Buzdug (*Cluj-Napoca*), Petru Procopovici (*Oradea*), Simion Șiclovan (*Arad*), Petru Barbu (*Caransebeș*) etc.

Muzică: Dimitrie Cunțan, George Dima, Timotei Popovici, Gheorghe Șoima, Ioan Popescu (*Sibiu*), Ioan Vidu, Trifon Lugojan (*Arad*), George Petrescu, Antoniu Sequens (*Caransebeș*) etc.⁴⁶

VI. Considerații finale

Componente esențiale ale formării creștine, atât învățământul teologic, cât și cel pedagogic românesc, își au începuturile, așa cum s-a arătat, în cursul secolului al XIX-lea, deși, coborând pe firul vremii, se constată și anterior inițiative de acest fel, de pregătire a viitorilor preoți și dascăli ai Bisericii, în toate cele trei mari provincii istorice românești. Ca atare, rând pe rând, atât înaintea Revoluției de la 1848-1849, cât și în deceniile care au urmat, și-au deschis porțile, în Ardeal și în părțile de vest ale țării, institutele amintite, mixte din punctul de vedere al finalității cursurilor, prin componenta lor teologico-pedagogică. Pe de altă parte, așa cum s-a arătat, înseși cursurile primelor școli elementare s-au desfășurat, la începuturile lor, după o cunoscută expresie a vremii, „în tindele bisericilor”; cum tot astfel, învățământul primar românesc, confesional prin definiție, a rămas tot sub coordonarea și în grija Bisericii.

⁴⁶ Idem, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a, Sibiu, 2014, passim.